

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI-VIII

BÜTÜN YÖNLERİYLE
YAHUDİLİK

(ULUSLARARASI SEMPOZYUM)

18-19 ŞUBAT 2012

Ankara-2012

KARAYLAR VE TÜRKİYE'DEKİ KARAY CEMAATİ ÜZERİNE*

Prof. Dr. Durmuş ARIK**

1. Giriş

Köken olarak kendisine mühtedi kabul eden¹ evrensel bir din olmakla birlikte, sonradan milli bir din anlayışına bürünen Yahudilik, İsrailoğulları dışında başka etnik guruplar arasında da yayılmıştır.² Hazarlar Yahudilik'ten etkilenen bir Türk gurubudur. Günümüzde Hazarların bakiyesi oldukları bilinen Karaylar³ sayıları çok olmamakla birlikte, bir kısmı Rusya Federasyonu'nda, Kafkaslarda, Litvanya, Polonya, Fransa, Ukrayna ve bu ülkenin sınırları içerisinde bulunan Kırım'da yaşamaktadır. İstanbul'da da mensupları bulunan Karaylar bu şehirde dinî yaşama ve çeşitliliğe ayrı bir renk katmıştır. Günümüzde çok küçük dinî bir gurup olarak varlığını sürdüren Karaylar, inanç, dil ve diğer kültür özellikleriyle Yahudilik ve Türk kültürü bakımından dikkat çekilmesi gereken bir topluluktur. Bildiride kısaca Karailiğin ne olduğu, Karaylar ve Türkiye'deki Karay Cemaati üzerinde durulacaktır.

* Bildiri, daha önce 7. Uluslar arası Türk Kültürü Kongresinde ve Uluslar arası Karay Çalışmaları Sempozyumunda sunduğumuz bildirilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 Bkz. Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, II. Baskı, Ankara 1993, 34-40, 186; Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul 2002, 28-30.

2 Yemen Yahudileri, *Falaşa* adı verilen Habeş Yahudileri, Hindistan Yahudileri gibi İsrail kökenli olmayan çeşitli kavimler arasında Yahudilik benimsenmiştir. (Bkz. S. Strizower, *Exotic Jewish Communities*, London-New York 1962; Hikmet Tanyu, *Türklerin Dinî Tarihçesi*, İstanbul 1998, 32; Durmuş Arık, *Buhara Yahudileri*, Ankara 2005, 19).

3 Bu araştırmada "Karay" adı etnik olarak Türk, inanç olarak Yahudiliğin Karai mezhebini benimseyen gurubu ifade etmek için kullanılacaktır. "Karai" adı ise bunlar dışında Karailiği benimsemiş diğer Yahudi gurupları belirtecektir.

2. Karaîlik ve Karaylar

İbranice’de Karaî, Arapça’da Karraî, Türkçede Karay şeklinde söylenen sözcük, Yahudilik’te bir mezhebi ifade etmektedir. Okumak, çağırarak, davet etmek anlamına gelen sözcük, Tevrat’ı okuyanlar, Tevrat’a davet edenler anlamında kullanılmaktadır. Bunun yanında Tevrat’ı çok okumalarından dolayı “çok okuyan” anlamında bu guruba Karaî denildiği de belirtilmektedir.⁴ Günümüzde kendilerini Türk asıllı kabul eden Kırım, Litvanya, Polonya, Türkiye cemaati kendi inançlarını belirtmek için **Karay**, bu inanca mensup olanlara da **Karaylar** adını vermektedir.⁵

Karaîliğin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte Yahudilik’te bir mezhep olarak ortaya çıkışı **Anan ben David** (705-795 veya 811) ile ilişkilendirilmektedir. 8. yüzyılda Irak’ta ortaya çıkan Karaîlik Anan ben David’in Kudüs’e gitmesiyle burada da taraftar bulmuş, daha sonra Irak’ta bulunan Karaîlerin bir kısmı Mısır, Suriye, Anadolu, İran, Ermenistan, Kafkasya gibi coğrafyalarda propaganda yaparak mezheplerini yaymışlardır.⁶

Yahudilik’te Karaîler Musa’nın şeriatına bağlı olan, Tevrat’ın (Tora) dışında, sonraki hiçbir yorumu kabul etmeyen “reaksiyoner” bir akımı temsil etmektedir. Yahudi tarihi içerisinde kökleri oldukça gerilere giden bu akımı Abbasiler döneminde Anan ben David sistemleştirmiş ve ilk Karaî cemaati de bu şekilde kendini göstermiştir. Karaîler ile diğer Yahudi mezhepleri arasında hem temel inanış hem de uygulamada önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.⁷ Bu farklılıklar nedeniyle Rabbanî Yahudiler asırlar boyunca Karaîleri kendilerinden saymamış ve onlara yakınlık duymamıştır. Rabbanî Yahudilerin şiddetle karşı çıkmasına rağmen Kudüs, Filistin, Suriye, Kuzey Afrika, Bizans, İran, Ermenistan, Kafkasya, Kırım gibi birçok yerde Karaî cemaati ortaya çıkmıştır. Bu cemaatlerden birisi de Hazar ülkesinde teşekkül etmiştir.⁸ Bazı değerlen-

4 Kuzgun, 194.

5 Genellikle belirtilen coğrafyadaki Karaylar kendilerini Türk kökenli, İsrail ve Mısır Karaîleri ise Yahudi ya da İsrailî olduklarını düşünmektedir.

6 Bkz. Kuzgun, 207-228.

7 Karayların temel inançları için bkz. Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, İstanbul 1979, I, 115-123; Kuzgun, 274-282.

8 Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara 1997, 163; Farklı bölgelerde yaşamış/yaşamakta olan Karaylar hakkında bkz. *Uluslar arası Karay Çalışmaları Sempozyumu* 05-08 Nisan 2010, Ed. M. Alpargu, Y. Öztürk, M.B. Çelik, Bilecik 2011.

dirmelere göre 12-13. yüzyıllar Karaîliğin altınçağı olarak kabul edilmiş ve o dönemde bütün Dünya Yahudilerinin % 20-30'unu Karaîlerin oluşturduğu ileri sürülmüştür.⁹

Hazar Türklerinin bir kısmının ve diğer bazı Türk zümrelerinin intisap ettiği Karaîlik Rabbanî Yahudilik'ten oldukça farklıdır. Karaîlerle Rabbanî Yahudiler arasındaki en önemli fark kutsal kitap konusundadır. Karaîler kutsal kitap olarak Tevrat'ı kabul ederler, Talmud'u ise kutsal kitap olarak görmezler. Rabbanî Yahudiler ise hem Tevrat'ı hem de Tevrat'ın sözlü yorumu ve Yahudi din adamları rabbilerin görüşlerini içeren Talmud'u kabul etmeyi dinî bir zorunluluk olarak görürler. Karaîlere göre her araştırmacı Tevrat'ı kendi başına okumalı, anlamını da kendisi çıkarmalıdır. Ortaya çıkardığı görüşün daha önceki Tevrat uzmanlarının görüşlerine uyması şart değildir. Rabbanî Yahudiler ise daha önce bir konuda ortaya çıkan ve Talmud'da bulunan görüşe kesinlikle karşı çıkmazlar. Bu görüşü olduğu gibi kabul ederler ve daha sonra da kendi görüşlerini eklerler.¹⁰

Genel olarak ahiret, cennet, ceennem, hesap ve kitaba inanan Karaîler, meleklerle de inanmakta, Allah'ın melekler aracılığıyla emir ve yasaklarını peygamberlere bildirdiğini kabul etmektedirler. Karaîlerde, Davud soyundan gelecek bir Mesih inancı da bulunmaktadır. Mabedleri için **Kenesa** adını kullanan Karaîlerde günde iki kez ibadet etmek farzdır. Sabah ve akşam gerçekleştirilen bu ibadetlerde genellikle Zebur'dan dualar okunmakta, ibadete başlamadan önce el ve ayaklar yıkanmaktadır. Ruhban sınıfı olmayan Karaîlerde oruç, zekat ve hac ibadetleri bulunmakta, sünnet uygulamasına riayet edilmektedir.

9 Mikhail Kizilov, "Faithful unto Death Language, Tradition, and the Disappearance of the East European Karaite Communities", *East European Jewish Affairs*, June 2006, C. 36, No.1, 73.

10 A. Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, 2. Baskı, Ankara 2003, 80-81, 87. Karay Türklerinde ilk Tevrat çevirileri daha 11. yüzyılda yapılmıştır. İbrani harfleri ile Karay dilinde yazılan *Peşatlar* olarak adlandırılan bu çeviriler nesilden nesile aktarılmıştır. (Bkz. Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, 101; *Minor Languages of Europe*, Ed. Thomas Stolz, Bochum 2001, 3). Kırım'da Karayların elinde 13. yüzyılda yazılan Karay Türkçesinde bir Tevrat çevirisi bulunmuştur. Türkçenin en saf örneklerinden biri sayılan bu çevirinin, İtalyan Katolik misyonerlerin, Hıristiyanlığı kabul eden Kuman/Kıpçaklar için hazırladığı *Codex Cumanicus*'un yazıldığı dönemlerde hazırlandığı ve onun diline çok benzdiği belirtilmiştir. (Kuzgun, 311, 325-326). Bunun yanında Karay Türkçesi ile yapılan bir Tevrat çevirisi 1835'de İstanbul'da, ikinci baskısı 1848'de Gözleve'de, yalnızca Tekvin kısmının çevirisi de üçüncü kez 1889'da Vilno'da basılmıştır. (Kuzgun, 327).

Türk kökenli Karaylar ile Rabbanî Yahudilerin dinî terminolojileri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Karaylar Sinagog yerine **Kenesa**; Yehova yerine de Türk soylu olduklarından **Tengri/Tanrı** sözünü kullanmaktadırlar. Karaylar –belki de İslâm’ın etkisiyle- nadiren de olsa “**Alla**” şeklinde Tanrıyı anmaktadırlar.

3. Karayların Dini ve Etnik Bir Kimlik Olarak Ortaya Çıkışı

Türklerin Yahudilikle ilişkisi söz konusu edildiğinde ilk olarak Hazarlar gündeme gelmektedir. Batı Göktürk Devleti’nin bir devamı olarak ortaya çıkan Hazarlar, Göktürk Devleti’nin yıkılışı ile tamamen bağımsız bir devlet haline gelmişlerdir. 6-11. yüzyıllar arasında yaşamış Türk-Hazar devletinin sahası Don, İdil (Volga) ve Kafkasya üçgenini içine almıştır. Coğrafi konumu itibariyle kültürel geçiş yolu üzerinde bulunan Hazarlar arasında Geleneksel Türk Dini, İslâm ve Hıristiyanlık yanında Yahudilik de etki göstermiştir.¹¹ Belirtilen dinî çeşitliliğe Hazarların dinî hoşgörülerini ve ılımlı siyasetleri zemin hazırlamıştır. Kesin olmamakla birlikte Bulan Hakan zamanında (740) Yahudilik Hakan, üst zümre ve küçük bir halk kesimi tarafından kabul edilmiştir.¹² Bu durumu Barthold, “*Yahudi dini Hazar kavminin değil Hazar hükümetinin dini idi.*”¹³ şeklinde ifade etmiştir. Mes’udî ise Hazarların bu inancı kabulünün Halife Harun Reşid (768-809) döneminde gerçekleştiğini bildirmiştir. Bu tarihi 10. yüzyıla kadar çıkarımlar da olmuştur.¹⁴

Karay kökenli Türkolog Ananiasz Zajackowski’ye göre; “*Karaî misyonerleri Bizans üzerinden, Karaî tebliğinin Hazarlar, Kumanlar gibi Türk halkları arasında çok sayıda taraftar bulacağı Karadeniz ve Hazar bozkırlarına da ulaşmışlardır. Bugünkü Karaylar, bu toplulukların kalıntılarıdır.*”¹⁵ Dolayısıyla *Karaylar Hazar kültürünün yasal mirasçıları unvanını sonuna kadar hak*

11 Hazarlar arasında Yahudilik dışındaki inançlar hakkında bkz. Kuzgun, 115-128; P.B. Golden, C. Zuckerman, A. Zajackowski, *Hazarlar ve Musevilik*, Haz. O. Karatay, Çorum 2005, 19-20, 24-25, 125-127.

12 Bkz. László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, 3. Baskı, Ankara 1993, 115-116; Golden v.d., 42-47.

13 V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Ankara 2004, 61.

14 Günay - Güngör, 161-162. Hazarlarda Yahudiliğin kabul ediliş tarihi ve şekli hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Golden v.d., 30-34; Kuzgun, 130-165.

15 Golden v.d., 127.

etmektedirler.¹⁶ Artamanov ise "...Bazıları Hazarların ta başından beri Rabbinist değil, Karaî olduklarını ileri sürüyorlar, ama elimizdeki kaynaklarda bu konuda herhangi bir kesin veri yok. Dolayısıyla Karaî tarihinde birçok hususun hala aydınlatılmamış olarak durduğunu kabul etmek gerekir."¹⁷ değerlendirmesini yapmaktadır.

Hazarlar arasında Yahudiliğin hangi mezhebinin yayıldığı konusunda farklı görüşler bulunuyorsa da, genel olarak kabul edilen; bu Türk gurubu arasında Yahudiliğin hem Rabbanî hem de Karaî mezhebinin yayılmış olmasıdır.¹⁸ Karaîliğin 9. yüzyılda Kırım'da ve Aşağı İdil bölgesindeki steplerde Türk gurupları arasında da yayıldığı, böylece Hazarlar ve Kıpçakların bu yeni inançtan etkilendiği tarihi verilerden anlaşılmaktadır.

Hazarlar arasında Yahudiliğin yayılmasında dönemin siyasî ilişkileri etki etmiştir. Hazarlar, Müslüman Arap ve Hıristiyan Bizans İmparatorluğu karşısında, dönemin bu büyük güçleri tarafından etkilenme ve eritilme kaygısıyla hareket etmişler, her iki imparatorluğun da dinî hâkimiyetine girmemek için onların dinine yönelmemişler, farklı bir dini tercihte bulunmuşlardır. Ayrıca Yahudiliğin Hazarlar arasında kabulünde ya da en azından bu dinin Hazar ülkesinde güçlenmesinde Bizans'ta İmparator Romanos zamanında (919-944) Yahudilerin dinî baskı ile karşılaşmaları da etkili olmuştur. Bu bağlamda Bizans'ta şiddetli baskı gören Yahudiler Hazar devletine sığınmışlar ve burada iyi karşılanmışlardır.¹⁹

Yaklaşık dört yüzyıl parlak bir dönem yaşayan Hazarlar 10. yüzyılın ilk yarısında Rus saldırıları neticesinde yenilgiye uğramış, bundan sonra Selçuk-

16 Golden v.d., 133; Kevin Alan Brook, *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, Çev. İ. Tulçalı, İstanbul 2005, 430.

17 M.İ. Artamanov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, Çev. D. A. Batur, İstanbul 2004, 575.

18 Bkz. Kuzgun, 145-165; Golden v.d., 39-41, 71-88;. Kırım'da yaşayan "Kırımçaklar" Yahudiliğe mensup bir başka Türk gurubudur. Bu gurup Karayların aksine Talmudisttir. (Kuzgun, 38) Kırımçaklar, Kırım Hanlarından kendilerini Hazarların varisi gösteren *Yarlıklar* almışlardır. Bu belgeler Hicri 1003 ve 1156 yıllarına aittir. Bu bilgiler, Hazarlar arasında yalnızca Karaîliğin değil, Talmudik Yahudiliğin de yayıldığını göstermektedir. (Bkz. Günay-Güngör, 166.) Kırımçakların menşeiine dair değerlendirmeler için ayrıca bkz. Erdoğan Altınkaynak, "Kırımçakların Menşei ve Bu Konudaki Çalışmaların Değerlendirilmesi", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, 2/7, 11-28.

19 Bkz. Golden v.d., 27-28, 36-37, 96-97; Günay-Güngör, 162.

luların İslâm dünyasına hâkim oldukları dönemde tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmişlerdir. Halkının büyük kısmı İslâm'da karar kılarken, küçümsemeyecek miktarda Hıristiyanlığı kabul eden bir topluluk Hıristiyan Rus kitlesi içinde erimiştir. Hazarlardan geride Karaîliği benimsemiş küçük guruplar kalmıştır. Hazar Devleti yıkıldıktan sonra Kıpçaklar, Hazarların ege-men oldukları bölgeye yaklaşık iki yüzyıl kadar hâkim olmuştur. Ortaya çıkan yeni şartlarda Hazarların etkisiyle Kuman-Kıpçak gurupları arasında da belli ölçüde Karaîlik yayılmıştır. Bölgede ikinci derecede hâkim unsur olarak varlığını sürdüren Hazarların büyük bir çoğunluğu bir süre sonra Kıpçak Türkleri ile karışarak onlar arasında erimiştir. Zamanla Hazar ve Kıpçak isimleri terk edilerek bağlı bulunduğu inancı esas alan gurup, kendi etnik kimliğini “**Karay-lar**” olarak adlandırmıştır. Dolayısıyla Karayların etnik kökeninde Kıpçaklar da yer almış, Kıpçakçanın hâkim olduğu Karayların konuştuğu dile de “**Karay Türkçesi**” denilmiştir.²⁰

Karaîlikle Hazar ve Kıpçakların ilişkisini göz önünde bulunduran Ak-des Nimet Kurat Karayların kökenine; “*Karayların ne dereceye kadar Hazar ne dereceye kadar Kıpçak oldukları pek tespit edilemiyor; ancak dillerinin Kıpçak-ça olduğu biliniyor.*”²¹ şeklindeki değerlendirmeye bir bakış açısı sunmuştur. Bununla birlikte Karaylar, İbranice'nin yanında din dili olarak kendi dillerini de kullanmıştır.²²

Moğol istilası sonucunda Karayların bir bölümü Kırım'da Gözleve, Kefe, Mangup, Solhat ve Kale'de (Cıfitkale) yerleşmişlerdir. Türklerin Kırım'ı terkenden sonra (1783), II. Katerina'ya bağlanmışlardır. 1917'de Sovyetler'in kurulmasıyla mabedleri ya yıkılmış ya da yıkılmaya terk edilmiştir. Daha sonra, başta Sibirya olmak üzere çeşitli bölgelere sürülen ve dağılan Hazar-Kıpçak gurupları arasında Karaîlik günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.²³ Lit-vanya, Polonya, Kırım ve Macaristan'da rastlanan Karay cemaatlerinin büyük

20 Bkz. Kuzgun, 68-69, 300-305. Karayların sözcüğü ile ilgili bkz. Tülay Çulha, *Karaycann Kısa Sözcüğü Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*, İstanbul 2006.

21 A. Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*, Ankara 1972, 105.

22 Bkz. Golden v.d., 131-133.

23 Sovyetler Birliği coğrafyasındaki Karaylar hakkında bkz. Eli Goldin, “Karaites in the Soviet Union a Historical Review and the Current Situation”, *Religion, State and Society*, 1986, C. XIV, Sayı: 1, 33-41.

bir kısmı II. Dünya savaşında Batıya göç etmişse de²⁴ günümüzde belirtilen bu ülkelerde sayıları az olmakla birlikte hala Karaylar yaşamaktadır. Bakü ve Guba başta olmak üzere Azerbaycan'da iki önemli merkezleri bulunan, Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde ve Kafkas dağlarının eteklerinde yoğunlaşan "Dağ Yahudileri"nin de Hazarlarla ve Hazarlara akraba guruplarla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir.²⁵

Günümüzde sayıları konusunda kesin bir rakam verilemeyen Karayların önemli bir kısmı eski Sovyet topraklarında, Kırım'da, Litvanya'da, Polonya'da, varlık göstermekte, İsrail'de ve İstanbul'da da birer Karay cemaati bulunmaktadır. Ayrıca Amerika, Rusya, İsviçre, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika ve Mısır da Karailere ev sahipliği yapmaktadır.²⁶

4. Türkiye'deki Karay Cemaati

Tarih boyunca Türkler, farklı dil, din ve etnik guruplara hoşgörü ile yaklaşmış, bu guruplarla birlikte barış içinde bir arada yaşama kültürünün sayısız örneklerini vermiştir. Geçmişten günümüze Hıristiyan Ermeni, Rum, Süryani, Nesturî, Kildanî, Marunî gibi guruplar yanında Yahudi guruplar da Türk toplumu içinde varlığını sürdürmüştür. Türklerin egemen olduğu çeşitli coğrafyalarda farklı inanç mensuplarına, sahip oldukları inancın gereklerine uygun davranılmış, onlar kendi iç yönetimlerinde serbest bırakılmış, din, kimlik ve kültürlerini koruyarak varlıklarını sürdürmelerine imkân tanınmıştır.²⁷

24 Günay-Güngör, 164-165.

25 Bkz. Z.V. Togan, "Azerbaycan Etnografisine Dair", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, İstanbul 1933, II, Sayı: 14, 51-54.

26 Bkz. Kuzgun, 228-231; 258-268; Çeşitli coğrafyalardaki Karaylarla ilgili bkz. Seraya Şapşal, *Karaîmi i Cufutkale v Kırımı*, SPb 1896; Mihail Kizilov, "Karaîtes and Karaîsm: Recent Developments", http://www.cesnur.org/2003/vil2003_kizilov.htm, 25.09.09; M. Kizilov, "Faithful unto Death Language, Tradition, and the Disappearance of the East European Karaite Communities", *East European Jewish Affairs*, June 2006, C.36, No.1, 73-93; Philipp Schär, *The smallest Polish minority - The Karaîms*, Scholary Paper (Seminer), 2006, 10; Tapani Harviainen, "Signs of New Life in Karaîm Communities", <http://www.smi.uib.no/paj/Harviainen.html>, 29.09.2009; Durmuş Arık, "Türk Yahudiler: Kırım Karaîleri", *Dinî Araştırmalar*, Ankara 2005, C.7, S.21, 27-49.

27 Çeşitli Dinî guruplara Türk idaresindeki hoşgörü hakkında bkz. *Musevilerle 500 Yıl*, Ed. Burçin Erol, Ankara 1992; M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1996, 47-85; Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Konya 1997, 137-140; Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, 3. Baskı, Ankara 2009, 68-78; A. Küçük, "Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Dinî Hoşgörüsü", (Ermeni ve Yahudi Örneği), *Millî Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*, Ankara 1999, 21-64; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı*

Türkiye topraklarında Yahudi varlığı eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Bizans döneminde İstanbul'da Rabbanî Yahudi guruplara rastlanmaktadır. Ancak bu gurup yanında o dönemde Karaîler de kalabalık cemaatler olarak çeşitli yerleşim birimlerine dağılmıştır. 1048 yılından önce Bizans topraklarında Antalya, Kıbrıs, İstanbul, Kocaeli, Amasya, Edirne, Selanik, Trabzon ve diğer bazı şehirlerde Karaî cemaatleri bulunmuştur. Karaî kaynakları, Hazar Hakanı Bulan ve yakın çevresinin Yahudiliği Karaî inancı şeklinde kabul etmesinde etkili olan **İshak Sangarı**'nin aslen Bizans Karaylarından ve Sakaryalı olduğunu ileri sürmüştür. Sangarı o zamanlar Hazarlara tabi olan Kırım'da ölmüş, kendisinin ve eşinin mezar taşı 19. yüzyılda Bahçesaray civarında Karay mezarlığında bulunmuştur.²⁸

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe farklı din ve mezhepten insanlar bu devletin sınırlarına dahil edilmiştir. İlk olarak Bursa'da ve Edirne'de bulunan Yahudi cemaatlerine İstanbul'un fethiyle İstanbul'daki Yahudiler de eklenmiştir. 1492'de İspanya'dan, 1496'da ise Portekiz'den gerçekleşen Yahudi göçlerine Osmanlı Devleti kapılarını açmış, bu tarihlerden sonra Avrupa Yahudileri kitleler halinde Osmanlı Devletine göç etmeye başlamış, Safed, Selanik, Edirne, İzmir ve İstanbul Yahudilerin yerleştiği başlıca şehirler olmuştur. Selanik, İzmir, İstanbul gibi şehirlerde Karaylar da bulunmuştur. Fetih ten sonra Fatih Sultan Mehmet İstanbul'a çeşitli yerlerde yaşayan Yahudileri davet ederken, Karayları da davet etmiştir.²⁹ İstanbul'un fethinden sonra ve sonrasında yaşanan Rabbanî Yahudilerin göçleri nedeniyle Karayların sayısı diğerlerine göre azınlıkta kalmışsa da³⁰ İstanbul, Karayların da önemli yerleşim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde Türkiye'deki Karaylar, "İstanbul Karayları" adıyla anılır olmuştur.

Devleti'nde Yahudiler, 2. Baskı, Ankara 2003, 8-23, 55-62. Mustafa E. Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları", I. Bölüm, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1953, C. 10, S. 1, 305-368; M. E. Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları", II. Bölüm, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1954, C.11, S.1, 184-280. Genel olarak Müslüman toplumların Yahudilerle ilişkisi hakkında bkz. Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul 2008, 446-467. Ayrıca İber yarımadasındaki Yahudilere karşı Müslüman ve Hıristiyan idaresindeki tutum hakkında bir karşılaştırma için bkz. Eroğlu, 38-54.

28 Simon Şişman, "İstanbul Karayları", *Türk Kültürü*, Ankara 1971, X, Sayı: 110, 90.

29 Bkz. Eroğlu, 54-68, 94-108.

30 Bkz. Elöve, II/230-232.

4.1. İstanbul Karaylarının Kökeni:

İstanbul Karaylarının kökeni geçmişten bugüne tartışılmıştır. Ancak “Karaylar”ın etnik bir gurup olarak ortaya çıkışı belli bir süreçte gerçekleşmiştir. Bizans Karaîliğinin temelini Irak, Filistin ve Suriye’den gelen göçmenler atmış, yerli Rum unsurlar zamanla bu göçmenlere katılmıştır.³¹ Dolayısıyla İsrail kökenli Yahudi göçmenlerle yerli unsurlar cemaat içinde yer almıştır. Ancak özellikle 10. yüzyılda Bizans, Karaîleri İstanbul’dan sürmüştür, daha sonra da Haçlı seferleri neticesinde İstanbul’da hemen hiç Karaî kalmamıştır.³² Bununla birlikte İstanbul, çeşitli **Türk Karay** göçlerine sahne olmuş, zamanla etnik olarak Türk kökenli Karaylar cemaat içinde üstünlük sağlamıştır. Bu süreç Hazar Devletinin yıkılmasıyla başlamış, Hazar Karaylarından İstanbul Karay cemaatine katılımlar olmuştur. Bizans döneminde birçok kez Hıristiyan taassubu yüzünden İstanbul’dan kovulan Karayların, İstanbul’a geri gelerek sürekli yerleşimi, ancak fetihden sonra mümkün olabilmektedir. İstanbul’un fetihinden sonra imparatorluk bünyesindeki çok sayıda Karay İstanbul’da toplanmış, onlara özel yerleşim birimleri tahsis edilmiştir. Fatih tarafından onlara özel olarak tahsis edilen yerlerden biri Karaköy semti olmuş, Karaylar buraya yoğun olarak yerleştiğinden semt “**Karaiköy**” adını almış, daha sonra bu ad **Karaköy**’e dönüşmüştür.³³

Fetih sonrasında İstanbul’a gelen Karaylar İsrail ve Rum unsurlardan daha çok Türklerden teşekkül etmiş **Kırım ve Balkan Karaylarıdır**. Bundan sonra Kırım ve Balkan Karaîliğinin içinde yer alan Kıpçak ve Kabar gibi unsurlar İstanbul Karay cemaatine girmiş, cemaatin etnik yapısında Türk unsur belirgin olarak öne çıkmış ve bu katılımlar İstanbul cemaatini güçlendirmiştir.³⁴ Bu husus cemaatin dilinde, isimlerinde, örf, adet, gelenek ve göreneklerinde de kendisini göstermiştir. 15. yüzyıldan itibaren Kırım ile İstanbul arasında kız alıp vermeden, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlara kadar çok sıkı ilişkiler gelişmiş, hatta zaman zaman Kırım ve Balkanlar’da darda kalan Karaylar İstanbul’a göç etmiştir. 19. yüzyılda İstanbul Karay cemaati kendi kendine

31 Zvi Ankori, *Karaîtes in Byzantium*, New York-Jerusalem 1959, 85.

32 Bkz. Kuzgun, 233-234.

33 Kuzgun, 234.

34 Kuzgun, 215.

yetemez hale gelmiş ve sürekli olarak Kırım'dan yardım almıştır. Dolayısıyla bugünkü İstanbul Karay cemaatinin önemli bir kısmını, 20. yüzyılın başından itibaren İstanbul'a göç eden Kırımlı göçmenler teşkil etmiş, diğer kısmını da önceki dönemlerde yine Kırım'dan gelenlerin nesilleri oluşturmuştur.³⁵

Günümüzde İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış halde yaşayan ve sayıları oldukça azalan İstanbul Karaylarının kültürü Türk kültür özelliklerini taşımaktadır.³⁶ Sonuç olarak İstanbul Karay cemaati Kırım'dan ve Balkanlardan gelen Türk guruplarla desteklenmiş ve zamanla cemaat Türk kimliğine kavuşmuştur.

4.2. İstanbul'da Karay Yerleşimi:

Bizans döneminde İstanbul ve diğer bazı şehirlerde Karaylar yaşamıştır. İstanbul'da 12. yüzyılda Yahudiler hakkında kısaca bilgi veren seyyah Tudelalı Benjamin Yahudi mahallesinde 500 Karainin yaşadığını kaydetmiştir.³⁷ Simon Şişman bunların yerleşim biriminin bugünkü Karaköy olduğunu ifade etmiş, bu civarda onların bir mabedlerinin, biri Galata Kulesine doğru çıkarken Yazıcı sokağında, sağda, diğeri de Beyoğlu ve Hasköy arasında şimdiki tersane civarında olmak üzere mezarlıklarının olduğunu bildirmiştir.³⁸ 12-15. yüzyıllarda İstanbul'da Karayların güçlü bir cemaat olduğu, hatta bu cemaatin diğer Karaylara maddî ve manevî destek sağladığına dikkat çekilerek, o dönemde İstanbul'da 7 Karay kenesasası bulunduğu belirtilmiştir.³⁹

Her ne kadar İstanbul'a ve Osmanlı topraklarına hangi tarihte gelip yerleştikleri konusunda kesin bir tarih belirlemek mümkün değilse de, daha önceleri Bizans sonra da Osmanlı topraklarında, 50'si Anadolu'da, 30'u ise Trakya'da olmak üzere 80 civarında Karay cemaati tespit edilmiştir. Trakya Karay cemaati özellikle Tuna nehri çevresine yerleşmiştir. Belgrad, Selanik ve Edirne en önemli Karay yerleşim birimleri arasında yer almıştır. 1361 yılında I. Murat'ın Edirne'yi fethi sırasında bu şehirde Karaylarla karşılaşmıştır. Bu

35 Bkz. Kuzgun, 235-236.

36 Kuzgun, 216.

37 Bkz. Tudelalı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Çev. N. Arslantaş, İstanbul 2001, 43.

38 Şişman, 92-93.

39 Abraham Kefeli, "İstanbuli Karaim Community", <http://www.qaraim.eu/seite3.html>, 08.09.09

tarihten sonra Edirne, Karayların ilim merkezi haline gelmiş, Edirne cemaati bir süre diğer guruplar üzerinde kültürel hakimiyet ve nüfuz kazanmıştır. İstanbul, 1453'te Osmanlı Türklerince fethinden sonra, Karailiğin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Fetihden sonra Korfu, Parga, Selanik, İzmit ve Kırım'dan özellikle Kefe'den birçok Karay İstanbul'a göç etmiş, bundan sonra da farklı zamanlarda çeşitli yerlerden Karaylar bu topraklara göç etmeyi sürdürmüştür. İstanbul Karayları arasında en itibarlı olanları Edirne'den gelenler oluşturmuş, hatta bundan dolayı İstanbul'daki Karayların "Edirne Cemaati" şeklinde anıldığı belirtilmiştir.⁴⁰

Karaylar İstanbul'un değişik semtlerinde yerleşmiştir. Henüz Yenicami yapılmadan önce Eminönü, Bahçekapı ve Anadolu tarafında Kadıköy'de Karay cemaatleri mevcut olmuştur. Bunların mabedleri olduğu gibi Üsküdar ve Edirnekapı haricinde de mezarları bulunmuştur. Fakat aradan geçen uzun zaman zarfında söz konusu mezarlar lağvedilerek, kalıntılar Hasköy'deki Karay mezarlığına nakledilmiştir.⁴¹ Karaylara ayrıca Fatih tarafından bir mabed tahsis edilmiştir.⁴²

III. Mehmet'in Annesi Safiye Sultan 1597'de Yenicami'yi Karayların arsası üzerine yaptırmış, arsanın kira bedeli olarak her yıl hazine-i humayundan özel bir merasimle belli bir ücret ödenmiştir.⁴³

Fetihden sonra İstanbul'da Karayların Hasköy ve çevresini merkez edindikleri anlaşılmaktadır. Öyle ki, Kırım'da işleri bozulan çok sayıda Karay süreç içerisinde İstanbul'a göç etmiş ve şimdiki Hasköy çevresine yerleşmiştir. Balat ve Fener semtlerinde de Karaylar yaşamış ancak yalnızca Hasköy'deki Karay Cemaati varlığını daha uzun sürdürebilmiştir.⁴⁴

Yakın zamana kadar İstanbul'da yaklaşık on Karay mezarlığından söz edilmektedir. Bu durum Karayların İstanbul'un değişik semtlerine dağılmış olduğunun da bir göstergesidir. Karay mezarlıklarından en çok bilineni Üsküdar, Eğrikapı, Edirnekapı ve Hasköy'dekilerdir. Zamanla bu mezarlıklar

40 Şişman, 92; Eroğlu, 88.

41 Elöve, II/232.

42 Elöve, I/316.

43 Şişman, 93.

44 Bkz. Şişman, 93-94.

ortadan kalkmış ve Karaylara Okmeydanı'nda bir mezarlık tahsis edilmiştir. Eski mezarlıklardaki mezar taşlarının büyük bir kısmı da Okmeydanı'ndaki mezarlığa taşınmıştır.⁴⁵ Yapılan araştırmalarda Eyüp ilçe sınırları içinde Karaylara ait birkaç mezarlık bulunmuş, ancak günümüze kadar bu mezarlıklar korunamamıştır.⁴⁶

Genellikle tüccar ve zanaatkâr olan İstanbul Karayları 20. yüzyılın başlarında daha çok Hasköy'de toplanmış, ancak zamanla Beyoğlu, Nişantaşı, Kadıköy, Bostancı, Fenerbahçe, Çiftelhavuzlar gibi semtlere dağılmıştır. Böylece Karay cemaati zaten çok sınırlı olan cemaat hayatını da kaybetmiştir. Günümüzde İstanbul'un dışında Anadolu ve Trakya'da olduğu bildirilen Karay cemaatlerine dair herhangi bir iz ise kalmamıştır.

4.3. Karaylara Tanınan Din Özgürlüğü:

İstanbul'un fethiyle bu şehirde bulunan gayrimüslimlere gösterilen engin hoşgöründen Yahudiler de yararlanmış, kendi mabedlerinin ve dinî kurumlarının faaliyetlerine imkân tanınmıştır. Osmanlı Devletinde Karaylara göre sayıca çok olan Rabbanî Yahudilerin en önemli dinî kurumu "Hahambaşılık" olmuştur. Bu kurum cemaatin yönetiminde merkezi bir rol üstlenmiştir.⁴⁷ Bunun yanında Karaylar da Fatih tarafından tanınan imtiyazlardan yararlanmışlardır. Karaylara Fatih Sultan Mehmet tarafından bir mabed tahsis edilmiştir.⁴⁸ Bu durum, Fatih'ten iki üç padişah sonra verilen fermanlarda da "ebülfeth ceddim Fatih Sultan Mehmed tarafından Karraîlere terk edilen işbu mabed" şeklinde ifadesini bulmuştur. Söz konusu bu mabet çeşitli tarihlerde ortaya

45 Kuzgun, 217.

46 Bu mezarlıklardan birinin Savaklar semtinde, diğerinin ise Yeni Kuşat ve Meşatlık sokaklarının birleştiği Çobançeşmenin yanında olduğuna, ancak bu mezarlıklardan günümüzde artık bir eser kalmadığına dikkat çekilmiştir. (Bkz. Sedat Balkan, "Eyüp'te Karay Mezarlıkları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu X*, 12-14 Mayıs 2006, İstanbul 2006, 495-496).

47 Bkz. Elöve, II/220-229; Eroğlu, 182-198.

48 S. Şişman Hasköydeki Karay mabedinin inşa tarihinin kesin olarak belirlenemediğini ancak 1536'da tamir edildiğini; 1729'da mabedin yandığını ve o dönemde Kırım Karaylarının da desteğiyle yeniden yapıldığını belirtmiş, 1774'te mabedin tekrar yandığını ve ancak 1800 tarihinde mabedin yeniden tamamlanabildiğini kaydetmiştir. 1842'de Sultan Abdülmecid'in bir fermanıyla Kenesa yeniden esaslı biçimde tamir edilmiştir. (Şişman, 93-94).

çıkan yangınlar dolayısıyla hasara uğradığından “tamir ve termimi” hakkında Karaylara verilen fermanlardan söz edilmiştir.⁴⁹

Osmanlı’da Karaylar’ın da kendilerine has dinî kurumları bulunmuştur. Yahudilik içinde mülahaza edilen Karaylar, Rabbanî Yahudilerle olan “mezhep” farklılıkları dikkate alınarak, ayrı bir cemaat olarak tanınmış, onlar için de müstakil bir dinî idare tesisinin gerekli olduğu kararlaştırılmış, cemaat başkanlarına kendi cemaati ile ilgili işlerde kullanılmak üzere ayrı bir mühür kullanmasına izin verilmiştir. Bu bağlamda Karayların cemaat başkanlarına “Cemaatbaşı” denilmiş ve cemaat tarafından seçimi gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Karaylara tanınan izinler padişahlar değiştikçe yeni fermanlarla teyit edilmiş, diğer cemaatlere yeni haklar tanındığında, bundan Karaylar da yararlandırılmıştır. Nüfus kayıtları için ayrı bir defter kullanılmış, nüfus cüzdanlarındaki mezhep hanesine de **Karaim** kaydı düşürülmüştür.⁵¹

Osmanlı Devlet teşkilatında 19. yüzyılın başlarında yapılan düzenlemeler çerçevesinde, Karayların daha önce de var olan Cemaatbaşısına resmi bir sıfat tanınmış, Cemaatbaşının Karay cemaatinin işleri üzerindeki yetkileri tescil edilmiştir.⁵²

Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen Karay Cemaatbaşısına verilen bir beratta ifade edilen bilgilere göre; İstanbul’un fethinden beri Karaylar Rabbanî Yahudilerden ayrı bir cemaat olarak yaşamış, nüfus defterlerine diğer Yahudilerden ayrı kaydedilmiştir. Karaylar Rabbanî Yahudilerden farklı olan bayramlarını ve nikâh usullerini sürdürmüştür. Kendilerine özgü sinagogları bulunan Karaylara Rabbanî Yahudilerin hahamları karışmamıştır.

49 Konu ile ilgili bir fermanla durum hakkında şöyle denilmektedir: “*Tuğrayı garayı hümayun cennetmekan Sultan Süleyman Han ...hal Mahruse-i mezburede cuhud kapısı kurbinde vaki olup indellahi malûmulhudud Yahudiler mutasarrif oldukları kadim-i Kenise yanup tamir ve termime muhtaç olmuştur deyu Karrai cemaatinden Şebsey ve İlya Yasef ve Yahudi ve diğer İlya demaşa ve diğer Şebsey nam Yahudilerin talepleri ile Kalbi şerden Kazaişbitiminden münfasıl olan mevlâna Mahmud ve Dergâh-ı âli çavuşlarından Mehmed çavuş mübaşereti ile varup gördüklerinde fiil-i vaki mezkur kenese yanup tamir ve termime muhtaç olduğuna zahir olup mezkûrlerin ellerine şer’i temessük ve fetva verilüp vaz-ı sabık ve uslûb-u kadimeden mütecaviz ihdas vaz-ı ve bina attırmayasız şöyle biliniz ve badelnazar bu hükm-ü şerifini sene-i seb-i ve senein ve tesna. 1 Zilhicce 977, Bimakam, Konstantiniyye.” Elöve, II/233, 7. dipnot.*

50 Bkz. Eroğlu, 115.

51 Fermanlarla ifade edilen bu hak ve uygulamalar için bkz. Elöve, II/233-235.

52 Bkz. Eroğlu, 192-193.

Karayların bir Cemaatbaşı mevcut olmuş, Cemaatbaşına içlerinden taşrada görev üstlenenlere tezkere vermek ve diğer bazı resmî işlerde kullanmak üzere bir mühür verilmiş, böylece ona resmî bir statü tanınmıştır. Bu bilgilerden Osmanlı'da Yahudi cemaati olarak kabul edilen Karayların Rabbanî Yahudilerden ayrı yaşadıkları, diğer Yahudilerle aralarındaki farklılıklara değer verilerek kendilerine has bir dinî otoriteye sahip oldukları ve Rabbanî Yahudilerin dinî otoritelerine uymaya zorlanmadıkları anlaşılmaktadır.⁵³

Karay cemaatinin teşkilat yapısı ve idaresine dair verilen bilgilerde: "Din ve cemaatin umum işleri ile meşgul olan bir cemaatbaşı, bir idare heyeti, idare heyeti namına ve ondan direktif alan bir icra memuru, umur-u hayriye ile alakadar bir memuru... bulunmaktadır." kaydı düşülmektedir.⁵⁴

4.4. İstanbul Karaylarının İlim ve Kültür Hayatı:

İstanbul Karayları ile diğer Karay cemaatleri arasında son zamanlara kadar sıkı sosyal ve kültürel ilişkiler sürmüştür. Bu ilişkilerde cemaatler arasındaki köken, dil ve inanç birliği önemli rol oynamıştır. Özellikle Kırım ile İstanbul Karayları arasındaki ilişki bu bağlamda dikkat çekmektedir. Bu iki cemaat mensupları arasındaki yakın akrabalık ilişkileri ailelerin Ağa, Alyanaki, Ayvaz, Bölek, Egiz, Emildeş, Kefeli, Kohen, Koyucu, Kökey, Levi, Örmeli, Siddık, Sinani, Teriyaki, Yafet, Yeru, Yırtlaç gibi soyadlarında görülebilmektedir.

Bundan başka inanç önderlerinden bir kısmı Kırım ve İstanbul Karayları arasında önemli bir bağ oluşturmuştur. Özellikle 12. ve 15. yüzyıllar arasında İstanbul Karayları arasında öne çıkan Aaron I (1260-1320, Solhat-İstanbul), Aaron II ve Eliyahu Başıyaçi (Eliyahu ben Moşe ben Menahem) gibi isimlerin çalışmaları bu baği güçlendirmiştir. Bu dönemde İstanbul cemaati kendi kendine yeterli düzeyde bulunmuş ve diğer cemaatler arasında saygın bir yer edinmiştir. İzmit'li Aaron tarafından kaleme alınan *Ets Khayyim* (Hayat Ağacı), *Gan Eden* (Cennet) ve *Keter Tora* (Toranın Tacı) ile Eliyahu Başıyaçi (ö.1490) tarafından yazılan *Aderet Eliyahu* (Eliyahunun Örtüsü) isimli eserler o dönemin en çok saygı duyulan ve dinî tartışmalarda önemli otorite

53 Bkz. Eroğlu, 89-91, 192-193.

54 Bkz. Elöve, II/236-238.

kabul edilen eserler olmuştur. Daha sonraları İstanbul ve Kırım Karayları dini literatür konusunda da sıkı bir işbirliğine girmiştir. Bu işbirliğinin neticesinde Sultan Mahmut zamanında İstanbul'da *Zeher Rav* (Rabbi Hatırası), *Miftah şoreşi leşon ha'ivri* (İbrani Dili Etimoloji İndeksi) gibi eserler yayınlanmıştır. Aynı zamanda Türk Kırım Karay dilinde Tevrat, çeşitli dua ve ibadet kitapları ile Karay bilim adamlarının başlıca eserlerinden bir kısmı Kırım'da da basılmıştır. Bütün bu yayınların masrafı İstanbul ve Kırım Karay cemaatlerince karşılanmıştır.⁵⁵

Edipleri, alimleri ve ilahiyatçıları ile önceki asırlarda öne çıkan İstanbul Karay cemaati sonraki asırlarda özellikle Kırım cemaatinden seçkin şahsiyetlerden aldığı destekle manevi ve kültür hayatını sürdürebilmiştir. Bu şahsiyetlerden 18. asırda dikkat çekenlerden biri Gözlovalı Simoka olmuştur. 1772'de Rus orduları Kırım'a girdiğinde ailesiyle birlikte Türkiye'ye kaçan Simoka, burada Karayların Ruhani Reisi olarak görev üstlenmiş, edebiyat ve ilahiyata dair çeşitli eserler vermiş, vaaz ve dua kitapları telif etmiştir. 1810 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kırımli meşhur ilahiyatçılardan Lucki de 1833 ve 1837 yılları arasında İstanbul cemaati arasında yaşamıştır. Yine o tarihlerde meşhur arkeolog ve el yazması mütehassısı A. Firkoviç (1786-1874) de Kırım'dan gelen önemli şahıslar arasında yer almış, İstanbul'da cemaatin mektep hocalığını yapmıştır. Firkoviç 1832'de Tevrat'ın Türkçe çevirisini yapmış, bu çeviri İstanbul'da Karay Türkçesiyle basılan ilk Tevrat olmuştur.⁵⁶

İstanbul Karay Cemaati 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında saygınlığını hala korumuştur.

4.5. Günümüzde İstanbul Karayları:

Tarihi süreçte İstanbul Karaylarının bir kısmı İsrail'e, Amerika'ya ve bazı Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Göç etmeyenler ise cemaat dışı evlenme yoluyla Müslüman Türklerle, Rabbanî Yahudilerle ve çok az bir kısmı da Hıristiyanlarla karışmıştır. Belirtilen sebepler yıldan yıla İstanbul'daki Karayların sayısının azalmasına yol açmıştır. 1979 yılında İstanbul'da tespit edilen

55 Bkz. A. Kefeli, "İstanbuli Karaım Community", <http://www.qaraim.eu/seite3.html>, 08.09.09

56 Şişman, 95.

150 civarındaki Karay sayısı, 1992 yılında 100'e,⁵⁷ günümüzde ise 75'e kadar düşmüştür.⁵⁸ Bunlar da İstanbul'un çeşitli semtlerinde dağınık olarak, bazen üç, dört aile, bazen de tek bir aile olarak yaşamaktadır. Kendilerini diğer azınlıklar gibi görmeyen Karaylar, içinde yaşadıkları topluma tam olarak uyum sağlamışlardır.

Hasköy'de Mahlül Sokak'taki Kenesa'ları cemaatin azlığı ve dağınıklığı sebebiyle çok faal bir fonksiyon icra edememektedir. Yine de Hasköy'deki ibadethanelerini, sayılarının azlığına rağmen özenle korumakta, nadiren cumartesi günleri kenesayı açmakta, Kenesada yılda birkaç kez kendilerine özgü gün, bayram ve törenler için ayinler icra etmektedirler.

Günümüzde İstanbul Karaylarının herhangi bir resmi dinî kurumu ya da dinî lideri bulunmamaktadır. Merkezi Hasköy'deki **Karaim Kenesası** olarak gösterilen "**Türk Karaîm Vakfı**" onlara ait tek resmi kuruluş olarak faaliyet yürütmektedir. Söz konusu Vakıf da Kenesa'nın ihtiyacını karşılama ve Karaylara ait mezarlığı koruma işiyle meşgul olmaktadır.⁵⁹

Türk kültürü ağırlıklı bir yaşam tarzı benimsemiş olan İstanbul Karaylarının geleneklerinde, adetlerinde, nişan ve düğün merasimlerinde Türk tarzının, cenaze, kurban ve bayram ile ilgili uygulamalarında ise Yahudi tonun hâkim olduğu gözlenmektedir.

Karaylar, ibadethanelerde yapılan ayinleri yöneten kişilere "**hazan**" adını vermektedir. Sadece ibadetleri yöneten, nikah kıyan ve cenazelerde dua eden hazanlar bu din hizmetlerini gönüllü olarak ücretsiz yerine getirmektedir. Kenesaya girerken ayakkabılarını çıkaran Karaylar, başlarını da örtmektedir. Kenesada kadınlar için önceleri parmaklıklarla ayrılmış özel bir bölüm varken, günümüzde kadınlar erkeklerin arkasında oturabilmektedir.⁶⁰

Karaylarda evlilikte dikkat edilen en önemli husus akrabalık derecesidir. Aynı soy içinden kız almamaya özellikle dikkat edilir. Evlilik öncesinde

57 Bkz. Kuzgun, 232.

58 Bu son sayıyı 12.09.2009 tarihinde, kendisi İstanbul Karay cemaatinden olan Uzm. Dr. Senya Yaf, telefonla yaptığımız görüşmede vermiştir.

59 Bkz. Kuzgun, 238.

60 Kuzgun, 241-244. Karay Türklerinin kültürü, inanç ve uygulamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Kuzgun, 311-328.

nişan yapılır. Nişan için erkek evi yakın akrabalarıyla kız evine gider. Hazan'ın da hazır bulunduğu tören de, kıza hediyeler sunulur ve mutad duaların yapıldığı dinî bir tören icra edilir. Nişandan sonra nikaha bir hafta kala, kız annesi oğlan evine giderek kızına bakacağına dair bir anlaşma yapar, ayrıca kıza verilecek çeyiz bu görüşmede belirlenir. Bu anlaşmaya İstanbul Karayları "araha-da", damat tarafından imzalanan bu anlaşma kâğıdına da "şettar" adını verirler. Boşanma durumunda bu kağıtta yazılan, oğlan tarafına verilen şeyler geri alınır.

İstanbul Karaylarında eskiden düğünden önce "gelin hamamı" yapılır; kız tarafı hamama götürülür, orada yemekler yenir, şarkılar söylenir, oyunlar oynanırdı. Düğün sabahı kız, babası ya da yakın bir akrabası tarafından kenesaya götürülür. Gelin burada damada teslim edildikten sonra, hazan nikah duasını okur. Duadan sonra hazan gelin ve damada bir bardak şarap ikram eder. Şarabı içen gelin ve damat bardağı kenesanın içinde yere atarak kırarlar. Kenesada nikah tamamlandıktan sonra gelin ve damat eve gider, evde de gelen konuklara yemek verilir, çeşitli oyunlarla eğlenilir. İstanbul Karaylarında boşanma cemaat tarafından ayıp olarak algılandığından öteden beri boşanmalar çok ender vuku bulmuştur. Boşanmada erkeğe tanınan söz hakkı kıza da tanınmıştır.⁶¹

İstanbul Karaylarında ölü gömme ile ilgili adetler diğerlerine göre daha canlı biçimde sürdürülmüştür. Biri öldüğünde yapılan ilk iş ölenin gözlerini kapamak, çenesini bağlamaktır. Daha sonra "royeç" adı verilen cenaze yıkayıcısı tarafından ölü yıkanır. Kadınları kadın, erkekleri ise erkek "royeç" yıkar. Son yıllarda "royeç" bulmakta yaşanan sıkıntıdan dolayı Karaylar İstanbul Musevi mezarlığındaki yıkayıcılara bu işi yaptırmaktadır. Ölü kefenlenir ve daha sonra kenesaya taşınır. Kenesada cenaze avluya konur. Cemaat Hazanla birlikte önce kenesada, sonra da avluda tabutun başında dua okur. Duadan sonra ise tabut kabristana götürülür. Mezarlığa getirilen tabut buradaki musalla taşına konur. Burada üçüncü kez bir dua daha okunur. Duadan sonra cenaze kazılan mezara; ayak kısmı güneye, baş kısmı ise kuzeye gelecek biçimde konarak defnedilir. Defin işlemi ise şöyle gerçekleşir: Mezara konan tabutun

61 Bkz. Çağatay Bedii Avramoğlu, "İstanbul Karai Türklerinde Nişan ve Düğün Adetleri", *Türk Yurdu*, 1961, C. II, 33-34; Kuzgun, 245-247.

kapağı açılır. Küçük bir bez torbaya toprak konur. Bu torba cenazenin başının altına yastık gibi yerleştirilir. Daha sonra yakın akrabalarından birisi cenazenin yüzünü açarak bir avuç toprak serper, sonra da kefen üzerine toprak örtülerek defin gerçekleşir. Bazen cenaze tabutla da gömülür, bu durumda tabutun kapağı açılarak aynı işlemler yapılır ve önce tabutun içi daha sonra da mezar toprakla doldurulur. Bundan sonra Hazan dördüncü kez bir dua daha okur ve cenazeyi getirenler başsağlığı için cenaze evine giderler. Bundan sonra yedi gün süre ile sabah ve akşam ölü için dualar okunur. İstanbul Karayları bu dualara “mevlid” demektedir. Yedinci gün akşam ölünün ruhu için bir yemek verilir. Dördüncü haftada ve ölümden sonra 11. ayda yemekli bir mevlid daha gerçekleştirilir. Mevlide yakınlar ve komşular davet edilir. Bundan sonra ise ölümler diğer Karailerde olduğu gibi, “Esere beav” (Av ayının 10. günü)’da anılır ve onlar için dua edilir. İstanbul Karay mezarlarında Yahudiliğe ait yedi kollu şamdan ve Davud Yıldızı gibi semboller yanında bazı kabir taşlarında, Müslüman mezarlarında bulunan “Ruhuna Fatiha” ifadesi yer alır.⁶²

İstanbul’un sosyal ve kültürel yaşamına ayrı bir renk katan Karayların günümüzde sayıları oldukça azalmıştır. Günümüzde artık yok olmakla karşı karşıya olan cemaat üyelerinden Senya Yaf ile yaptığımız görüşmede: “İstanbul Karaylarının sayısının oldukça azaldığını, kenesanın yalnızca bayramlarda ya da özel bazı törenlerde açıldığını, diğer Karay cemaatleri ile ilişkilerinin çok sınırlı olduğunu” öğreniyoruz. Ayrıca Senya Yaf sözlerine; “yaklaşık on yıl kadar önce evlenmek için Kırım’a gittiğini, oradan bir Karay hanımla (Tamara Dubinskaya Gabrielovna) evlendiğini ve cemaatin küçük üyeleri olarak Mariya ve Elizaveta adlı iki kızının olduğunu” ekliyor.

Cemaatin bir başka üyesi İlya Avramoğlu cemaat hakkındaki endişesini şöyle dile getiriyor: “Karay topluluğunun geleceği yok. Biz son nesiliz. 50-60 kişi civarındayız. Benim eşim Musevi cemaatinden. Çocuklarım da Musevi cemaatiyle daha çok ilgileniyor. Çünkü benim evlatlarıma verebileceğim sosyal aktivite yok, dinî öğretisi yok. Bununla ilgili sistemimiz yok. İstanbul Karay cemaatinin son nesliyiz. Bir müddet sonra yok olacak tahmin ediyorum. Bir mucize

62 Bkz. Kuzgun, 247- 258.

yaşanmazsa. Biz mucizelere inanırız. Gelecekte ne olacağı bilinmez. ...Annenin babadan Karay olarak gelen en genç üye şuanda benim, 45 yaş.[2007]⁶³

Sedat Balkan bu acı duruma şu sözlerle dikkat çekmeye çalışmaktadır: "Kendi deyimleriyle Kocaman Türk ağacının bir dalı olan Hazar Türklerinin gerçek temsilcileri olan Karay Türkleri, anavatanda yok olmak üzereler. Sayıları 50'nin altına düşmüş durumdadır. Ağacımızın önemli bir dalı, kültürü ile birlikte yok olmak üzeredir. Eğer salonda hazır iseler belki de son defa Hazar Türklerini görmektesiniz. Bir zamanların tüm Kafkaslara ve Karadeniz'e hükmeden Hazar imparatorluğunun varisleri ne yazık ki dünya üzerinde bile toplam sayıları 2000'in altına düşmüştür...

... Karaylar konusu o kadar bakir ve öksüz ki, araştırmacıların, akademisyenlerin ilgisine muhtaçtır. Karaylar, tarih sahnesinden çekildiklerinde yazılı ve sözlü kaynaklara da ulaşamama riski mevcuttur."⁶⁴

"... İstanbul Karay Türkleri sessizliğe gömülerek yayın yapmamayı tercih etmektedir. Onların yayın yapmak, kitap basmak, kültürlerini tanıtmak üzere Kültür Bakanlığımızca teşvik edilmeleri gerekmektedir. Cemaate dair bütün yazılı evrak ve sözlü bilgi yok olma tehdidi altındadır. Cemaat, etnografik ve folklorik desteğe muhtaçtır. Dinî kitapları koruma altına alınıp, ihtivası elektronik kayıt altına alınmalıdır. Sözlü tarih çalışması bir an önce yapılmalıdır. Sessizlik, Karayları yok etmek üzeredir. Çocuklarımız, Karayları hatırlamayacaktır bile... Tarihe karışmış bir Türk kavmi olarak görülecektir."⁶⁵

5. Sonuç

Karaylar tarihi süreçte çeşitli coğrafyalara dağılmıştır. Yaşanan sürgünler, savaşlar ve çeşitli sıkıntılar, cemaatin kimlik ve kültürünü muhafaza etmede büyük kayıplara yol açmıştır. Bu bağlamda İstanbul, diğer birçok inanç ve etnik guruba ev sahipliği yaptığı gibi çok eski zamanlardan bugüne Karaylara da ev sahipliği yapmış, bu topraklarda onlar da huzur ve barış içinde yaşama imkânı bulmuştur. Günümüzde yok olmakla karşı karşıya olan **İstanbul Ka-**

63 Bkz. "Avrupa'da unutilan Türk kavimleri gün ışığına çıkıyor: Kumanlar, Karaylar, Tatarlar", TRT Özü Türk Belgesel, <http://www.emelvakfi.org/ozuturk/karaylar2.htm>, 12.09.09

64 Balkan, 495.

65 Balkan, 497.

ray Cemaatinin sayısı oldukça azalmıştır. Bu Türk gurubunun tarihi, örf-adet ve gelenekleri, genel olarak onların kültürü, ihmal edilmiş ve yeteri kadar ilgi gösterilmemiştir. İstanbul Karaylarının cemaat hayatı neredeyse artık bitmiştir. Eski mezarlıkları terk edilmiş, değerli el yazmaları ya satılmış ya da atılmış, mabedleri ise nadiren yalnızca cumartesi açılır hale gelmiştir. Bu durum geçmişten bugüne etnik ve dinî bakımdan geniş bir yelpazeyi bünyesinde barındıran İstanbul için önemli bir eksiklik, gerekli çalışmalar ve araştırmalar yapılmadığı sürece de Türk din ve kültür tarihi için önemli bir kayıp olacaktır.